

SLAVENSKA KOINÉ JURJA KRIŽANIĆA

Ivan GOLUB, Zagreb

Juraj Križanić, hrvatski mislilac, djelatnik i stradalac (1618-1683)¹ pisao je jednim posebnim slavenskim jezikom i napisao je jednu osebujnu slavensku gramatiku. Postavlja se pitanje čisto načelno o kakovom se to jeziku radi i odakle Križaniću poticaji za takav jezik.

Valja lučiti jezik na kojemu Križanić piše i jezik o kojemu piše. Pri tome treba čuti samoga Križanića što on veli o jednome i o drugome jeziku. Tako možemo doći do neprijepornoga odgovora na postavljeno pitanje.

I Jezik na kojemu Križanić piše

Jezik na kojem je napisao svoju Gramatiku Križanić naziva »kao nekim zajedničkim jezikom — búdto ôbćim nîko'im jezîkom«. Da pred očima ima kao uzor zajednički grčki jezik — koiné diálektos vidi se iz čitavoga konteksta: »Najprije molim svakoga dobrohotnog čitatelja ovih knjižica« — kaže Križanić u uvodnoj Napomeni svoje Gramatike — »da se ne začudi ovomu momu načinu pisma i govora zbog toga što se on ne podudara u svemu s običnim ruskim pismom. Upravo kao što u grčkom jeziku postoje različita narječja, i grčki su pisci pisali neki atičkim, neki dorskim, neki zajedničkim narječjem, a ipak su ih svi bez prijekora čitali tako se i ja nadam da će ovaj moj govor razumjeti sva plemena ruskoga naroda i sva narječja, tj. sami Rusi i Slaveni, Poljaci i Česi. I radi toga sam naumio ovako govoriti (kao nekim zajedničkim jezikom) da bi taj govor svi razumjeli. Stranog ovdje nema ničega ni u riječima ni u sustavu rečenice. A tvorbe i završetke riječi

¹A. L. Gol'dberg — I. Golub, *Bibliography*. Juraj Križanić (1618-1683), *Russophile and Ecumenic Visionary*. A Symposium edited by Thomas Eekman and Ante Kadić. The Hague, Paris 1976 (Mouton). *Slavistic Printings and Reprintings* edited by C. H. Schooneveld, *Indiana University* 292, 329-352; I. Golub, *Bibliografija o Jurju Križaniću od 1974. do 1979*. *Historijski zbornik* 31-32 (Zagreb 1978-79), 325-329.

izabrah takve koji su općenitiji ili mnogim našim narječjima običajni. Tako ja prosudih da je zgodno. A svaki neka govori i piše kako sudi da je ljepše, i po Apostolovoj riječi neka svaki slijedi svoje mišljenje.»²

Iz ove Križanićeve izjave je očito: jezik kojim piše svoju Gramatiku neka je vrsta slavenskoga zajedničkog narječja ili koiné dijalekta; taj jezik se odnosi prema ostalim slavenskim jezicima onako kako se grčko zajedničko narječje – koiné diálektos odnosilo prema grčkim narječjima atičkomu i dorskomu, tj. ne odnosi se prema njima alternativno već staje uz njih; jezik na kojemu Križanić piše svoju Gramatiku treba biti razumljiv svim Slavenima: Rusima, Slavenima (tj. Hrvatima, Srbima i Bugarima), Poljacima i Česima upravo kao što je grčko zajedničko narječje bilo razumljivo svim Grcima; i najzad taj jezik nije normativan, jer, sam Križanić veli, neka svaki piše kako nalazi za ljepše, on, evo, nalazi za zgodno pisati tako kako piše.

Budući da Križanić nije samo Gramatiku napisao na ovom zajedničkom slavenskom jeziku nego i druga svoja djela, može se s pravom primijeniti na tim slavenskim zajedničkim jezikom pisan opus ovo što je rekao o jeziku na kojemu je napisao svoju Gramatiku.

Da li je Križanićev slavenski zajednički jezik – slavenska koiné – mogao biti razumljiv za sve Slavene kako je on to predmnijevao i priželjkivao? Mislim da jest. Svojim staroslavenskim slojem mogao je biti blizak pravoslavnim Slavenima koji su bili vični liturgijskoj vjerskoj knjizi na crkvenoslavenskom jeziku također. Svojim staroslavenskim slojem Križanićev je slavenski zajednički jezik mogao biti razumljiv i za one katoličke Slavene (Hrvate, Čehe) kojih se dio služio glagoljskim liturgijskim knjigama. Leksik opet uzet iz raznih živih slavenskih jezika te znalački raspored kontaktnih i distantnih sinonima pomoću kojih su se riječi jednih Slavena tumačile riječima drugih Slavena mogao je Križanićev slavenski zajednički jezik učiniti razumljivim za sve Slavene.³

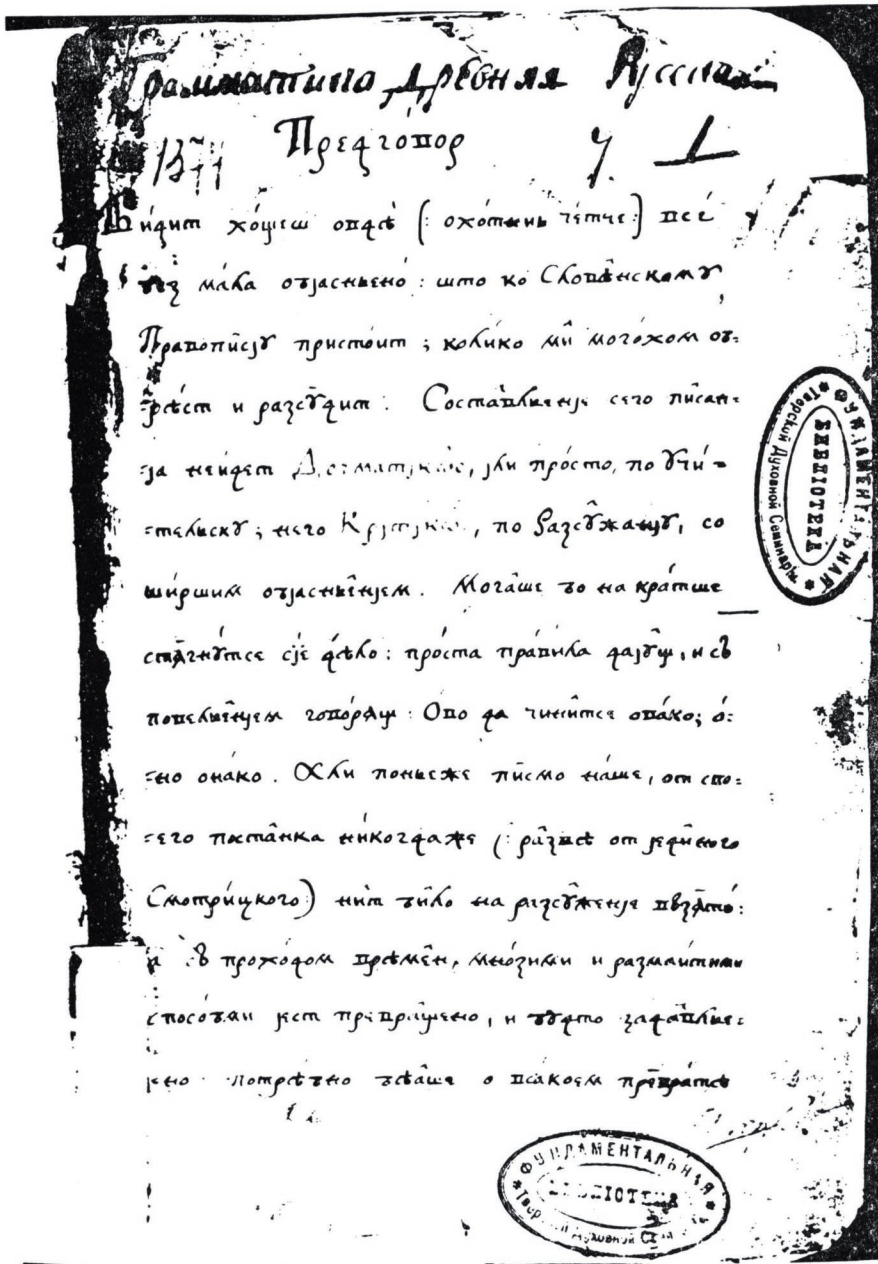
Podrobnju gramatičku i leksičku analizu Križanićeva jezika izradio je Tom Eekman u studiji »Gramatičeskij i leksičeskij sostav jazyka Jurija Križanića«⁴; a izvore Križanićeva jezika dijelom je ispitao Michael Heaney u raspravi »The Sources of Early Križanica«.⁵

²Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*. Priredio i uvodnu raspravu napisao J. Hamm, JAZU, Sabrana djela Jurja Križanića, knjiga 2, Zagreb 1984, 47.

³I. Golub, *Općeslavenski jezik Jurja Križanića iliti slavenski koiné diálektos*. Glasnik UNESCO 36 (Zagreb 1983), 38-39; I. Golub, *Slavenstvo Jurja Križanića*, JAZU, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 2, Zagreb 1983, 76.

⁴Dutch Contributions to the Vth International Congress of Slavists, The Hague 1963, 43-77.

⁵Oxford Slavonic Papers, New Series, Volume VIII, Oxford 1975, 101-136.

Predgovor djela Jurja Križanića »Objašnjenje vivodno o pismě Slověnskom«.

II Jezik o kojemu Križanić piše

Došavši u Rusiju, Križanić u predstavci caru Alekseju 1659. izlaže da je voljan izdati gramatiku i rječnik: »Jezik je slavenski izginuo sa svijeta i nigdje se pravo ne govori, stoga mu je potrebna gramatika. Postoje dvije gramatike i dva rječnika, a u drugim slavenskim knjigama ima mnogo gramatičkih grešaka. Bude li Bogu i Vašem carskom Veličanstvu ugodno, uznastojat ću da izdam gramatiku i rječnik koji će biti bolji, pravilniji i savršeniji.«⁶

Kojega to jezika Križanić želi izdati gramatiku? Pravo utvrđuje Vatroslav Jagić da pod »slavenskim« jezikom čiju gramatku želi izdati, Križanić podrazumijeva »crkveni, ruskoslovenski jezik«.⁷ Križanić dakle nudi caru da će pripremiti gramatiku staroslavenskoga jezika. Ta gramatika bi trebala namaknuti što nedostaje postojećim gramatikama. Ponuda je bila prihvaćena. Izgon u Sibiriju je odgodio ali ne i spriječio Križanićev rad na gramatici.

Križanić je dovršio svoju gramatiku 1665. u Tobolsku u Sibiriji i dao joj naslov »Gramatički prikaz ruskoga jezika – Gramatično izkazanje ob Rúskom jeziku«. Pitanje je da li je ta Gramatika istovjetna gramatici koju je Križanić 1659. bio ponudio caru da će je prirediti. Drugim riječima je li to gramatika staroslavenskoga jezika, koju je tada predlagao ili je to gramatika ruskoga jezika, kako je to natuknuo naslov gramatike ili je to napokon gramatika nekoga drugoga slavenskog jezika. Riječju, pitanje je kojega je to jezika gramatika?

Odgovor pruža sam Križanić kako u uvodnoj Napomeni tako i u Predgovoru Gramatike. U uvodnoj Napomeni veli, da u Gramatici govori »o iskonskome i književnome našem jeziku – ob prīdn'em i kn'žnom našem jeziku«.⁸ Križanić dakle u svojoj Gramatici piše o »starom« i »književnom jeziku« o tzv. »lingua litteraria«, a to je staroslavenski jezik. Taj jezik u Predgovoru Gramatike naziva: »...ovaj naš jezik kojim pišemo knjige i obavljamo službu Božju – jezik náš sé', kóim mī kn'gi pišem, i bōž'ie slúžbi otpravl'ájem«.⁹ Prema tome jezik o kojemu Križanić piše svoju Gramatiku iliti kojega piše Gramatiku jezik je bogoslužnih knjiga, jezik inih knjiga, dakle staroslavenski jezik, zapravo književni jezik – lingua litteraria. A staroslavenski jezik kao književni slavenski jezik (lingua litteraria) zapravo je slavenski zajednički jezik, slavenska koiné. Jezik, dakle, o kojemu Križanić piše ili čiju gramatiku piše zajednički je slavenski jezik.

⁶ S. A. Belokurov, *Jurij Križanić v Rossii*. Po novym dokumentam, Moskva 1902, 176.

⁷ V. Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb 1917, 113.

⁸ J. Križanić, *Gramatično izkazanje*, str. 47.

⁹ Nav. mj.

Sad možemo odgovoriti na pitanje: da li Križanićeva Gramatika odgovara gramatici koju je caru 1659. predlagao. Odgovor je potvrđan. To je Gramatika staroslavenskoga jezika što ju je Križanić bio ponudio caru da će je pripremiti. Je li to gramatika ruskoga jezika? Odgovor je niječan. To nije gramatika govornog ruskog jezika.

Ostaje još pitanje: zašto je Križanić (staro)slavensku Gramatiku nazvao ruskom? Križanić daje odgovor u uvodnoj Napomeni Gramatike: »Neka se znade i ovo: i ja sam upao u opću zabludu u ovim knjižicama kad sam govoreći o iskonskom i književnom našem jeziku, nazvao ga i napisao ga 'slavenskim', a valjalo je napisati 'ruskim', i istom nakon dovršenja i prepisivanja knjiga, uočio sam ovu zabludu o kojoj dajem potanje objašnjenje u Predgovoru koji slijedi.«¹⁰ Doista u tekstu Gramatike se govori o »Slovinskom jeziku« a u naslovu Gramatike »ob Ruskom jeziku«. Križanić je očito kanio svoju Gramatiku zvati »Gramatičkim prikazom slavenskoga jezika«, no, kad je sve već bilo napisano i prepisano osim naslova, odlučio se za naziv »Gramatički prikaz ruskoga jezika«. Dobar je dio Predgovora Gramatike utrošio na to da opravda taj njen naslov: »O ovom jeziku, o kojem ovdje nakanismo s Božjom pomoći raspravljati, treba najprije znati kojim ga se imenom pristaje zvati. Pogrešno je što se ovaj naš jezik, kojim pišemo knjige i obavljamo službu Božju, zove slavenskim jezikom, dok bi se zapravo morao zvati ruskim.«¹¹

Križanić to razlaže: »Šestero plemena naime nekoć imaše kraljevstvo i još do danas šest je naroda (l'udstvo) i šest jezičnih slavenskih narječja u našem narodu (narodu): to jest Rusi, Česi, Bugari, Srbi i Hrvati, a ovi troji posljednji svojim zajedničkim imenom zovu se Slaveni ili Zadunavci. Između pak svih tih narodnih područja, najstarije i svim ostalim začetak jest pleme i ime rusko: i ono je jedino bilo davnim grčkim i rimskim piscima poznato i čitamo ga zapisana u starim knjigama.«¹²

Izišavši iz Rusije, jedna plemena su osnovala Poljsko i Češko kraljevstvo, a druga su prešla Dunav. Ovi potonji zvali su se zajedničkim imenom Slaveni. A kad su zauzeli pojedine krajeve i u njima se nastanili prozvali su se prema svojim vojvodama Hrvatima, Srbima i Bugarima. Grci su ih nastavili zvati zajedničkim imenom »Slaveni«. »I to je razlog već spomenutoj pogrešci« – veli Križanić – »da noviji Grci u svojim knjigama češće spominju slavensko ime i da naši ljetopisci pomisliše kao da bi našem narodu početak bio od Slavena, i kao da su Rusi, Poljaci i Česi odande bili ovamo došli. No budući da je jedino rusko pleme i ime poznato drevnim pisci-

¹⁰ Nav. mj.

¹¹ Nav. mj.

¹² Nav. dj., 47-48.

ma, i ono se nalazi u iskonskoj domovini, Rusiji, a ostale sve skupine proiziđoše iz Rusije, i pojavise se kao gosti u krajevima u kojima sad prebivaju, sigurno je rusko pleme i ime ostalim svima vrelo i korijen. Stoga, kad hoćemo zajedničkim imenom obuhvatiti i shvatiti svih naših šestero plemena (pokolênje), i svih šest jezičnih narječja, ne pristaje zvati ih novijim slavenskim imenom. I prema tome nije rusko narječje plod slavenskog narječja, nego su slavensko, češko i poljsko narječje potomci ruskoga jezika.¹³

Pogotovo, smatra Križanić da se slavenskim jezikom ne može zvati staroslavenski jezik: »A najvećma jezik kojim pišemo knjige niti jest slavenski niti se ispravno može zvati slavenskim, već ruskim književnim ili drevnim jezikom. Prvo zato jer je to narječje ostalim petorim ili šestorim korijen, i prema tome nastalo je bez sumnje u najstarijeg plemena, u Rusa. A drugo zato jer je taj književni jezik mnogo sličniji današnjemu ruskom općem narječju nego bilo kojem slavenskom narječju. I to se dokazuje u ovim knjigama u razdjelu 13, gdje je popisano čime se razlikuje rusko narječje od srpskoga i hrvatskoga. Promatrajući one tamo nabrojene razlike, i uzevši bilo koju stranicu crkvenih knjiga, naći ćemo deset puta više mjesta gdje se (crkvene) knjige razlikuju od slavenske riječi, nego mjesta gdje bi se razlikovale od općeg ruskog govora. I prema tome se deset puta više podudaraju crkvene knjige s ruskim općim nego sa slavenskim načinom govora.«¹⁴ Križanić na drugom mjestu pak govori što podrazumijeva pod općim ruskim jezikom: »Opći ruski i izvorni, kojim govore u Velikoj Rusiji — Rúskii óbščii, i podlínii: kóim na vélikoi Rúsi govórvat.«¹⁵ Ruski opći jezik je dakle govorni jezik Velike Rusije.

A staroruski jezik? Po Križaniću staroruski jezik istovjetan je sa staroslavenskim jezikom, konkretno crkvenoslavenskim koji ne postoji u čistome stanju nego s primjesom grčkoga jezika: »Postoji...književni ili prevodilački jezik, koji je mješavina grčkog i staroruskoga: u staro su naime vrijeme ljudi u svim ruskim zemljama govorili onim jezikom koji sada čitamo u knjigama ako se izuzmu inačice uzete iz grčkog jezika.«¹⁶ Staroslavenski jezik je dakle ruski prajezik; no, treba se ovdje prisjetiti da Križanić termin »ruski jezik« rabi za »slavenski jezik«. Prema tome po Križaniću staroslavenski jezik je slavenski prajezik.

Slaveni su, otišavši iz ruske pradomovine u dodiru s narodima među koje su došli, izopačili i dijelom izgubili iskonski slavenski jezik, odnosno prajezik: »Sva naša spomenuta plemena došavši u tamošnje svoje nove naseobine, s vremenom padoše pod vlast inih naroda, to jest Nijemaca, Ugara, Talijana i Turaka, i izgubiše

¹³ Nav. mj.

¹⁴ Nav. mj.

¹⁵ J. Križanić, *Objasn'enje vivodno o pismě slověnskom*. Priredio, uvod napisao i tekst preveo J. Hamm, JAZU, Sabrana djela Jurja Križanića, knjiga 1, Zagreb 1983, 39.

¹⁶ Nav. mj.

neki trećinu, neki polovicu riječi svojega očinskoga jezika i svaki dan sve više gube. Gdje naime u nekom narodu nema književnih pisaca ni kraljevskih ureda i narodnog uređenje ili zakonika na vlastitom jeziku, ondje se nužno jezik kvari i gine. A gdje su poslovi kraljevstva i narodni zakoni uređeni svojim jezikom, ondje jezik biva obilniji i iz dana u dan postaje ljepši.«¹⁷

Kako iz sadašnjeg poraznog stanja slavenskih jezika doći do čistog slavenskog prajezika, — to je zapravo Križanićevo pitanje. Na nj odgovara: »U Bugara nemamo što tražiti; jezik je tamo toliko izgubljen da mu jedva ostaje trag. U Poljaka je polovica riječi primiješana iz drugih raznih jezika. U Češkim knjigama jezik je čistiji od Poljskoga, ali je i on nemalo zagađen. Srbi i Hrvati tako su izgubili svoju djedovsku besjedu da, osim domaćih poslova, ne mogu ni o kakvom drugom djelu kakav valjaniji iskaz sastaviti. O njima je netko napisao: Hrvati, veli, i Srbi govore svim jezicima, a ni jedan ne govore. Prva, naime, riječ u njih je ruska, druga ugarska, treća njemačka, četvrta turska, peta grčka ili talijanska ili albanska.«¹⁸

Kod Hrvata, kraj sve oštre kritike, Križanić nalazi zametak nade za obnovu iskonskog slavenskog jezika. U Hrvata se naime sačuvalo gramatičko pravilo, izgovor i naglasak najbliži prvotnomu izvornomu ruskom jeziku, tj. staroslavenskom jeziku: »Gledajući na gramatička pravila, nigdje se ne čuju tako pravilni naglasci, niti tako čist izgovor riječi, bilo svojih, bilo tuđih, niti oblik govora starome i izvornome ruskom jeziku tako sličan i svojstven kako se čuje u Hrvata. Međutim, ne posvuda nego samo u jednom malom kutu zemlje oko rijeke Kupe, na području gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika.«¹⁹ Zašto je tome tako Križanić razlaže: »Onamo se, naime, u vrijeme turskih posljednjih najezda i nakon zauzeća hrvatske prijestolnice Bihaća grada (među vrlo strme gore i teško prohodna mjesta) sklonilo hrvatsko i srpsko plemstvo. I koliko je još do sada ostalo starog, početnog i čistog izgovora, ondje se našlo za moga djetinjstva. A sve zato što ondje zbog strmih gora i neplovnih rijeka nema nikakva prometa ni trgovine i što tamo dolazi malo inorodnika koji bi kvarili izgovor.«²⁰

Dok je u Rusiji gramatika poljuljana, leksik je bogat: »Ovdje u Rusiji, naprotiv, izgovor je i gramatičko pravilo nešto pomaknuto sa svojega mjesta, ali ima riječi prikladnih i našem jeziku vlastitih mnogo više u Rusa nego u Hrvata, ili bilo gdje drugdje, zbog toga što se službeni spisi i svi narodni poslovi obavljaju u Rusiji na domaćem jeziku.«²¹

¹⁷J. Križanić, *Gramatično izkazanje*, 49.

¹⁸Nav. mj.

¹⁹Nav. mj.

²⁰Nav. mj.

²¹Nav. mj.

Za bjeloruski pak jezik veli Križanić: »Bjeloruski jezik nije manje nego pače više iskvaren i iznakažen nego hrvatski i poljski.«²²

Dakako Križanić ne zaobilazi crkvenoslavenski odnosno staroslavenski jezik: »A što da rečem o prijevodu svetih Božjih i crkvenih knjiga što nam ih Grci preve-doše? Ne treba nam na to odgovarati: djela sama govore. Ne gledamo na to što su prevodioci neke grčke i njemačke riječi — a latinskih je priličan broj — unijeli bez potrebe u knjige, nego se neophodno nužno moramo okomiti na to što su Grci našu riječ nabili na svoje kopito to jest što su čitav sustav i oblik našega jezika (po uzoru na svoj jezik) iz temelja izvmuli i promijenili tako da on nije ni grčki ni ruski jezik.«²³

Tome je donekle podlegao i Meletije Smotricki u svojoj gramatici »Gramatika slavjanskaja« (tiskana 1619, 1629, 1648 i 1721): »Meletije Smotrici«, piše Križanić, »radi svoje radinosti i zauzetosti za opće dobro napisavši Gramatiku dostojan je spomena i mnoge hvale: i bio bi napravio još veću korist narodu, da se nije smutio s obzirom na grčke prijevode, te da nije želio naš jezik preoblikovati po latinskom i grčkom uzoru. Svaki naime jezik ima svoja vlastita pravila, različita od drugih jezika i ne može se ispravljati po uzoru ili pravilu drugoga jezika.«²⁴

Staroslavenska je dakle gramatika Meletija Smotrickoga manjkava. Prema tome potrebna je nova gramatika. Toj potrebi Križanić želi doskočiti svojom Gramatikom.

Križanićeva Gramatika će popraviti što nedostaje gramatici Smotrickoga — zbog toga on polemizira sa Smotrickim — to jest želi izbjeći latinski i grčki uzor i slijediti pravila vlastita (staro)slavenskomu jeziku. Križanićeva Gramatika je stoga unekom smislu polemička gramatika.

Križanićeva Gramatika je ispravljačka, korektivna gramatika. Križanić njome želi ispraviti staroslavenski jezik, očistiti ga od tuđica, pokazati njegov vlastiti lik. Uvjeren pak da su hrvatski (s obzirom na gramatička pravila, izgovor i naglasak) i govorni ruski (s obzirom na leksik) dobro sačuvali odgovarajuće elemente (staro-)slavenskog jezika Križanić u djelu ispravljanja, u Gramatici dakle, podosta pribjegava hrvatskom i ruskom jeziku. Toliko, da je prof. Milan Moguš mogao iz Križanićeve »Gramatičkog pregleda ruskog jezika« izvući »Križanićeve Hrvatsku gramatiku.«²⁵

Kako je Križanić sam sudio o svojoj Gramatici? »A bude li me tko upitao i rekao: A što ti veliš o svojem Gramatičkom prikazu? Je li on savršen i dostatan za

²²Nav. mj.

²³Nav. dj., 50.

²⁴Nav. mj.

²⁵M. Moguš, *Križanićeva Hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju sv. 19, Zagreb 1984, 1-96.

ispravljanje jezika? Ja ću odgovoriti, da ne može jedan čovjek sve znati, pogotovo ako se ne raspituje i ne traži savjeta u drugih kao što se meni grešnome dogodilo da stvaram djelo bez ikakvog savjeta; budući da živim radi svojih grijeha izdvojen od saobraćanja s ljudima i savjetovanja nije mi bilo moguće ispitati i providjeti bilo što... A o ovoj Gramatici ovako mislim i sudim: u njoj su sve veće teškoće nabrojene i raščišćene i probijen je led nelagode djelatnicima koji će nakon mene slijediti. I gdje sam ja što previdio ili propustio ili pogrešio lako će to drugi ljudi od rada opovrći, dopuniti i ispraviti.«²⁶

Križanić je ne samo na području crkvenog jedinstva nego i na području jezika u svojoj skromnosti htio biti utirač putova, probijač leda za one koji će iza njega doći. Preteča i pionir.

Križanićeva Gramatika je zacijelo trebala poslužiti, ponajprije samom Križaniću, pri prevođenju Svetog Pisma — za što se bio iskazivao spremnim caru, i pri jezičnom ispravljanju bogoslužnih knjiga — što je Križaniću bilo veoma na srcu. Križanić je došao drugi put u Rusiju u jeku Nikonove liturgijske reforme koja se odnosila i na ispravljanje prijevoda bogoslužnih knjiga. Starovjerci su odgovorili žestokom oporbom. Križanić je stao međutim uz ispravljanje. Sam veli u Predgovoru Gramatici, da je napisao Gramatiku i zato što ima pred očima tegobe u koje je upala Rusija zbog ispravljanja prijevoda liturgijskih knjiga. On najprije jasno kaže: »Moje je mišljenje vazda bilo ovo: niti iskvarenost jezika koga osuđuje niti ispravljanje riječi koga spašava već pobožno i dobrim djelima predano srce zadobiva po Božjoj milosti spasenje. I prema tome bile crkvene knjige i deset puta toliko gore prevedene s obzirom na neispravan govor (ne velim s obzirom na smisao) takva neispravnost ne bi nikome priječila po sebi spasenje. I ne priliči radi tih razloga stvarati crkveni razdor i radi gramatičkih grešaka se smučivati i duhovnu ljubav zatirati.«²⁷ Ipak, veli, ispravljanje jezika nije sujetno već vrlo korisno djelo, jer pomaže lakšem izricanju i razumijevanju otačkih misli i spasonosnih savjeta: »Do ovih naših vremena u Svetom Božjem Pismu, i u raznim našim prijevodima, na mnogo mjesta mnogo je riječi a malo smisla. Čuje se šum mnogih neskladnih, izvnutih, i razlomljenih riječi, a nemoguće je razumjeti ih i izvući iz njih kakvu duševnu korist. I prema tome Gramatički rad, premda je neznan, očito je potreban. I kako kaže blaženi Jeronim: Nije pravo prezirati male stvari bez kojih velike ne mogu opstojati.«²⁸

Postavlja se pitanje da li je Križanić svoja djela pisao po pravilima svoje Gramatike iliti da li je jezik o kojem je u Gramatici, odnosno kojeg je Gramatiku pisao

²⁶ J. Križanić, *Gramatično izkazanje*, 51.

²⁷ Nav. dj., 50.

²⁸ Nav. mj.

istovjetan s jezikom na kojem je svoja djela pisao? Michael Heaney je svojom studijom »Križanić's Grammar: the Theory of Gramatično izkazanje and the Practice of Politika« odgovorio niječno s obzirom na tzv. Križanićevu »Politiku«. ²⁹ S obzirom na druga poglavito teološka i ćirilicom pisana Križanićeva djela valjalo bi poduzeti slično istraživanje. Uostalom i samu Gramatiku Križanić nije napisao jezikom Gramatike.

Zaključimo istraživanje o jeziku o kojem je Križanić pisao odnosno kojeg je jezika Gramatiku napisao: jezik o kojem je Križanić pisao odnosno kojeg je Gramatiku napisao jest staroslavenski jezik iliti književni jezik – lingua litteraria. I kao takav on je zajednički slavenski jezik iliti slavenska koiné.

U Križanića – rekosmo na početku – treba lučiti jezik na kojem piše i jezik o kojem piše. Jezik na kojem piše, po Križanićevoj izričitoj riječi jest kao neko zajedničko slavensko narječje iliti koiné; a jezik o kojem piše to jest staroslavenski jest kao lingua litteraria zajedničko slavensko narječje iliti koiné. Dvije su dakle slavenske koiné, dva slavenska zajednička narječja u Jurja Križanića, jedno na kojem je pisao i jedno o kojem je pisao; ono o kojem je pisao to je staroslavenski namijenjen nadasve liturgijskoj knjizi i Svetom Pismu, te ono na kojem je pisao namijenjeno ostalom području. Dok je jezik o kojemu je pisao to jest staroslavenski u Gramatici fiksiran, jezik na kojem je pisao stalno je u nastajanju. (Prevodeći Križanićevu »Politiku« s tog njegova jezika utvrdio sam kako se u istom djelu tijekom vremena mijenja Križanićev jezik). Dok je jezik o kojemu Križanić piše to jest staroslavenski jezik donekle normativan – Gramatika je u širem značenju riječi normativna (u njoj se veli kako valja i kako ne valja govoriti) – , jezik na kojemu Križanić piše je fakultativan – Križanić izričito veli neka svaki piše kako misli da je ljepše; on piše u tom smislu tako kako piše.

III Pozadina Križanićeve slavenske koiné

Odakle Križaniću nadahnuće i poticaj za slavenski zajednički jezik iliti koiné? Te pobude nisu bile ni jednokratne ni jednakomjerne ali bile su trajne, idu od njegova djetinjstva do starosti, od boravka u zavičaju do čame u izgonu. Pogodovalo im je ozračje vremena i podneblje prostora.

Živi govor Križanićeva zavičaja bio je neka vrsta interdijalekta.³⁰ Tu se naime spaja čakavština, štokavština i kajkavština u jedan govor. Taj interdijalekat ozalj-

²⁹ Oxford Slavonic Papers, New Series, Volume IV, Oxford 1971, 105-124.

³⁰ J. Vončina, *Jezični razvoj ozaljskoga kruga*, Filologija JAZU, Zagreb 1973, br. 7, 203-237.

skoga kraja, ozrcaljen u književnosti ozaljskoga jezično-književnog kruga zacijelo je doprinio tome da se Križanić dao na pisanje jednim zajedničkim slavenskim jezikom.

Tlo na kojemu će izrasti Križanićeva ideja o zajedničkom slavenskom jeziku bio je nadasve staroslavenski jezik. Križanić se s njime upoznao u svom zavičaju. U Križanićevoj rodnoj župi Lipnik služba Božja obavljala se na staroslavenskome.³¹

Otišavši iz domovine, Križanić će proširiti i produbiti zanimanje za staroslavenski jezik i za oce toga jezika Ćirila i Metodija. U Rimu, gdje studira 1640-42. teologiju kao pitomac Kongregacije za širenje vjere, Križanić će biti u dodiru sa zemljakom i prijateljem Rafaelom Levakovićem, koji u to vrijeme za Kongregaciju sprema izdanje glagoljskoga brevijara. Značajno je Križanićevo poznanstvo s Ukrajincom biskupom Metodijem Terleckim, Levakovićevim suradnikom, da ne reknem nadglednikom, koji skupa s Levakovićem rusificira glagoljski brevijar, i upravo kad se s tog posla vraća iz Rima odsjeda kao gost kod Križanića, tada župnika u Varaždinu. Staroslavenski jezik, rusificiran od Levakovića i Terleckog, kao književni jezik »lingua litteraria« bio je neka vrsta slavenskoga zajedničkog jezika. Kongregacija za širenje vjere ga je radi toga upravo i favorizirala nasuprot glasovima koji su se javljali u prilog uvođenju govornog živoga hrvatskog jezika u liturgijske knjige. Ti su glasovi dijelom i uspjeli, kako pokazuje izdanje Rituala rimskoga Bartola Kašića kod iste Kongregacije.³²

Levaković je uoči Križanićevo dolaska u Rim na studij teologije tiskao u Rimu tri pohvalne pjesme pod naslovom »Epigramma Slavonicum«, prvu ćirilicom ruskoslavenskim jezikom, drugu glagoljicom, jezikom najbližim ikavici, treću latinicom, jezikom koji uključuje mnoge rusizme.³³ To Levakovićevo povezivanje staroslavenskih elemenata i živoga govornog jezika zacijelo nije izmaklo Križaniću i ostavilo je u njemu svoj trag. Nije znameniti znalac staroslavenskoga Vjekoslav Štefanić napamet govorio kad je tvrdio da je Levaković duhovni otac Križanićev.

Križanić je izdanak protureformacije i na području jezika. Protureformacija je nastojala ponovno uspostaviti značenje latinskoga jezika no pri tom ponovno vrednovati jezično nasljeđe svakoga pojedinog naroda unutar katoličkoga obnovlje-

³¹I. Golub, *Tri jezična spomenika iz Križanićevo rodno kraja (1656-1672)*, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb 1978, knj. 57, 111-210; isti, *Juraj Križanić*. Sabrana građa 1983, 13-54.

³²I. Golub, - M. Mišerda - T. Mrkonjić, *Hrvatski teološki termini Rituala Rimskoga Bartola Kašića (1640)*, Bogoslovska smotra 49 (Zagreb 1979), 331-357.

³³D. Plamenac, *Rimska opera 17. stoljeća, rođenje Luja XIV i Rafael Levaković*, Arti Musices, Muzikološki zbornik, Zagreb 1972, sv. 3, 51-62.

nog sistema.³⁴ Tu protureformacijsku matricu Križanić će na neki način prenijeti na staroslavenski. Križaniću je očito jasno kako su latinski i staroslavenski dva univerzalna jezika. Staroslavenski se u to doba počinje smatrati »latinskim« Slavenâ, njihovim klasičnim i crkvenim jezikom, i kao što se odnosi latinski prema živim romanskim jezicima tako će se staroslavenski početi odnositi prema živim slavenskim jezicima.³⁵

Studij klasičnih jezika — osobito grčkoga (koji je Križanić učio u Grčkom zavodu u Rimu i s kojeg će kasnije prevoditi na latinski) — dao je Križaniću povišeno saznanje o postojanju jednoga zajedničkog grčkog narječja *ἡ κοινή διάλεκτος* uz ostale grčke dijalekte. Bilo je to zacijelo Križanićevo »heureka«. On koji je proputovao sve slavenske zemlje i vidio kako se Slaveni jezično teško međusobno sporazumijevaju vidi rješenje te teškoće u uzoru što ga pruža grčko zajedničko narječje iliti *ἡ κοινή διάλεκτος*. Bio je to uzorak kako odrediti odnos zajedničkoga slavenskoga jezika prema postojećim živim slavenskim jezicima. Taj odnos nije alternativan već komplementaran: kao što su uz zajedničko grčko narječje postojala druga posebna narječja tako uz zajednički slavenski jezik ostaju drugi živi slavenski jezici.

Izraziti predstavnici rimskoga baroknog kruga kojemu je i Križanić pripadao, Atanazije Kircher i Juan Caramuel bavili su se, i to djelatno, mišlju o stvaranju univerzalnoga pisma — univerzalne poligrafije.³⁶ I taj je krug mogao pothraniti Križanićeve univerzalističke jezične stavove i napore.

U Rusiji je pak Križanić sreo staroslavenski jezik u crkvenoslavenskoj, rusko-slavenskoj inačici kao književni jezik — *lingua litteraria*.³⁷

³⁴R. Picchio, *Introduction à une étude comparée de la question de la langue chez les Slaves*, in: *Études littéraires Slavo-Romanes*, *Studia Historica et Philologica* VI, Sectio Slavoromanica 3, Firenze 1978, 182; isti, *Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs*, in: *Aspects of the Slavic Language Question*, Volume I: Church Slavonic — South Slavic — West Slavic, edited by Riccardo Picchio and Harvey Goldblatt, New Haven 1984, 1-44.

³⁵R. Mathiesen, *The Church Slavonic Language Question: An Overview (IX-XX Centuries)*, in: *Aspects of the Slavic Language Question*, nav. dj., 60-65.

³⁶I. Golub, *Juraj Križanić i njegovi suvremenici* (A. Kircher i J. Caramuel Lobkowitz — N. Panajotis — V. Spada — L. Holstenius), *Historijski zbornik* 27-28 (Zagreb 1974-1975), 265-266; isti, *Contribution à l'histoire des relations de Križanić avec ses contemporains (1651-1658)*, in: *Juraj Križanić (1618-1683) Russophile and Ecumenic Visionary*, edited by T. Eekman and A. Kadić, 126.

³⁷N. I. Tolstoj, *Starinnye predstavlenija o narodno-jazykovoju baze drevneslavjanskogo literaturnogo jazyka (XVI-XVII vv)*, in: *Voprosy russkogo jazykoznanija*, Vypusk 1, Moskva 1976, 177-204; R. Picchio, *Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs*, str. 1-44; R. Mathiesen, *The Church Slavonic Language Question*, 45-65; H. G. Lunt, *Slavs, Common Slavic, and Old Church Slavonic*, in: *Litterae Slavicae Medii Aevi*, F. V. Mareš, *Sexagenario oblatae*, Herausgegeben von Johannes Reinhart, München 1985, 185-204.

Kako je Križanić bio čovjek knjige, moguće je da je i u svom štivu sreo pobude i poticaje koji su se odnosili na slavenski zajednički jezik. Postoje djela o kojima je izvjesno da ih je Križanić poznavao, postoje djela za koja je to vrlo vjerojatno i napokon djela za koja je to samo moguće. Križaniću je mogao biti poznat pokušaj pisaca i prevodilaca hrvatskih protestantskih knjiga Stjepana Konzula, Antuna Dalmatina, Jurja Cvečića da se slijevanjem raznih narječja stvori jedinstven slavenski jezik.³⁸

Možda mu je bio znan proslavljeno glagoljskog izdanja »Prvoga dela Novoga Teštamenta« (Tübingen 1562): »Mi (...) dobro znamo da svakomu ovo naše tumačenje i ova naša slova ne budu ugodna. Na to vi, predragi dobri Kristiane Hervatě, znajte da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jezika ljudem' služiti hoteli, naiprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takaiše Bošnjakom, Bezjakom, Srbblanom i Bulgarom.«³⁹

Možda je Križaniću došla u ruku kranjska gramatika Adama Bohoriča »Arcticae horulae« (Wittemberg 1584) u čijem se naslovu veli da se njen jezik moskovski, rutenski, poljski, češki, i lužički skupa sa srodnim dalmatinskim i hrvatskim lako razumiju.⁴⁰

Križanić je mogao poznavati »Czvit Szvetih« Franje Glavinića (Mletci 1657) i tu pročitati: »Iako ric ku naydess ka polak tebe ne bi bila obicaina, proczini da yezik nass pò vnogich darsauah yest razstrkan (...) Zato nè yednoy darsau, nego i vechim selim vgoditi.«⁴¹

Križanić je mogao poznavati Budinićevo pisanje mješavinom hrvatskoga, crkvenoslavenskoga, poljskoga, i češkoga jezika, kao i Komulovićevu čakavštinu izmiješanu s drugim jezičnim elementima.⁴²

Jedna od rijetkih knjiga što ju je Križanić imao sa sobom u Sibiriji bio je poljsko-latinsko-grčki rječnik Grgura Cnapiusa »Thesaurus polonolatinograecus« (Krakov 1643). Leksikon teži za jezičnom čistoćom i nastoji tuđice zamijeniti domaćim riječima i kovanicama. Neke neologizme Križanić preuzima od Cnapiusa.

Sve u svemu ozračje knjige i podneblje vremena pogodovalo je Križanićevim razmišljanjima i nastojanjima oko slavenskoga zajedničkog jezika ili koiné.

³⁸I. Golub, *Slavenstvo Jurja Križanića*, 12.

³⁹Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, Zagreb 1978, 28.

⁴⁰M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Prag und Heidelberg 1927, 8.

⁴¹*Czvit Szvetih. Toyest Sivot Szvetih. Od kih Rimka Czirkua cini Sspominak, Prenessen, i sslosen na Haruatski yezik Catholicanskim obicaiem Pò O. F. Franciscv Glavinichv, Istrianihv. Reda S. Francisca, Malebratye (...)* V Mnetcii, Na MDCLVII, 3.

⁴²Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, 26, 74-75.

IV Učenik Ćirilov

Razumljivo je da je Križanić poznavao djelo sv. Ćirila i Metodija. On se za njih i osobito zanimao. U svom pismu Rafaelu Levakoviću pisanu iz Smolenščine 1647. u Rim veli: »Čitao sam da u crkvi sv. Klementa koja se nalazi negdje oko amfiteatra postoji nadgrobni natpis Konstantina Ćirila Filozofa. Ako se tamo nalazi, molim Vas, Oče, da mi ga u prijepisu pošaljete. Imam njegov Životopis prastarom glagoljicom pisan (– Habeo enim ipsius vitam antiquissime glagolice scriptam).«⁴³

Ako je ova vijest točna, a nema razloga dovoditi je u pitanje, onda bi to bila važna stvar; potvrđivala bi slutnju da se takozvana panonska legenda nalazila nekoć u starijem obliku, nego što je mi znamo po rukopisima 15. stoljeća.

Križanić zove Ćirila našim učiteljem.⁴⁴ Prema tome i sebe smatra učenikom. Doista Križanić je vremenski daleki učenik Ćirila i Metodija. On nastoji ispraviti s vremenom iznakaženi zajednički slavenski jezik zvan staroslavenski, kojemu su temelje postavili Ćiril i Metodije, a njihovi ga učenici rasprostranili među slavenskim narodima kao književni jezik – lingua litteraria. Križanić je učenik Ćirila i Metodija i po tome što je sam pisao na jednom zajedničkom slavenskom jeziku.

Nije samo po tome Križanić učenik solunske Braće. Slaveni prema Ćirilu i Metodiju »ne smiju biti razlog sporenja i ratovanja između bizantskoga Istoka i latinsko-germanskoga zapada; već u jednakopravnosti trebaju biti mirotvorna veza i posrednici između Istoka i Zapada.«⁴⁵ Križanić je istu ulogu namijenio Slavenima: posredništvo između crkvenoga istoka i zapada. Govorio je: kao što su Slaveni (Bugari) bili povod sporenja između Istočne i Zapadne, Grčke i Latinske crkve, tako Slaveni sjedinivši se sami s Rimom, trebaju posredovati da se Grci i Latini, Istok i Zapad sjedine.

Ćiril i Metodije bili su »pravovjerni i u istočnom i u zapadnom smislu i po tome pravi posrednici dvaju tipova kršćanstva.«⁴⁶ Križanić će – stvar nečuvena do II Vatikanskog koncila – moskovsko i kijevsko pravoslavlje nazvati crkvama: Moskovska crkva, Kijevska crkva. A kad se u ruskoj pravoslavnoj crkvi pojavio raskol (starovjerstvo), Križanić će (slučaj nečuven u povijesti) ustati na obranu službene pravoslavne crkve.

Tako je umovao i djelovao čovjek koji se dičio da ima Ćirilovo Žitije i Ćirila zvao učiteljem. Koiné u jeziku i koinonía u životu – to je Križanić.

⁴³S. A. Belokurov, *Jurij Križanić v Rossii*, 214.

⁴⁴J. Križanić, *Objas'enje vivodno o pismě slověnskom*, 62.

⁴⁵F. Grivec, *Santi Cirillo e Metodjo*, Roma 1984, 6-7.

⁴⁶Nav. mj.

Sažetak

Juraj Križanić, hrvatski mislilac, djelatnik i stradalac (1618-1683) pisao je posebnim slavenskim jezikom i napisao je jednu osebujnu slavensku gramatiku. Valja lu čiti jezik na kojem Križanić piše i jezik o kojemu piše.

Slavenski jezik na kojemu je napisao gotovo sva svoja djela pa i Gramatiku Križanić naziva »kao nekim zajedničkim jezikom«, koiné dijalektom. Taj se slavenski zajednički jezik odnosi prema ostalim slavenskim jezicima onako kako se grčko zajedničko narječje – koiné diálektos – odnosilo prema grčkim pojedinačnim narječjima, tj. ne odnosi se prema njima alternativno, već staje uz njih.

Slavenski jezik o kojem Križanić piše – napisao je Gramatiku tog jezika *Gramatički prikaz ruskog jezika – Gramatično izkazanje ob Rúskom jeziku* – staroslavenski je jezik, koji Križanić voli zvati ruskim jezikom. Taj pak jezik – ukoliko je lingua litteraria – također je svojevrstan slavenski zajednički jezik – koiné diálektos.

Dva su dakle slavenska zajednička narječja u Jurja Križanića: jedno na kojem je pisao i jedno o kojem je pisao; ono o kojem je pisao (Gramatiku) staroslavenski je jezik namijenjen nadasve liturgijskoj knjizi i Svetomu Pismu; ono pak na kojem je pisao, jezik je namijenjen ostalomu području. Dok je jezik o kojemu je pisao normativan, jezik na kojemu je pisao, fakultativan je.

Nadahnuća i poticaje za slavenski zajednički jezik-koiné dobivao je Križanić od zavičajnoga interdijalekta, preko druženja s Rafaelom Levakovićem i Metodijem Terleckim, redaktorima rusificiranih glagoljskih liturgijskih knjiga do dodira s crkvenoslavenskim i ruskoslavenskim jezikom u Rusiji. I književna moguća druženja (Bohorič, Glavinić, Budinić, Komulović...) mogla su imati udjela u nadahnjivanju slavenskoga zajedničkog jezika u Križanića.

Križanić se smatra učenicom Konstantina Ćirila Filozofa. On je to ukoliko svojom Gramatikom nastoji ispraviti s vremenom iznakaženi slavenski zajednički jezik, zvan staroslavenski, kojemu su temelje postavili Ćiril i Metodije i koji se rasprostranio među Slavenima kao lingua litteraria. Križanić je Ćirilov i Metodijev učenik i po tome što je i sam pisao na jednom slavenskom zajedničkom jeziku, i po tome što je promicao zajedništvo. Koiné u jeziku, koinonía u životu!

Summary

JURAJ KRIŽANIĆ'S SLAVIC KOINÉ

Juraj Križanić, a Croatian philosopher, activist and sufferer (1618-1683) wrote in a specific Slavic language and wrote an original Slavic grammar. One has to distinguish between the language in which Križanić wrote and the language he wrote about. Križanić called the language in which he wrote almost all of his works including this grammar »a specific common language« koiné diálektos. This common Slavic language relates to other Slavic languages in the same way as the common Greek dialect – koiné diálektos relates to individual Greek dialects i. e. it is not their alternative but co-exists with them.

The Slavic language Križanić wrote about (he wrote a Grammatical survey of the Russian language *Gramatično izkazânje ob Rûskom jeziku*) was the Old Church Slavonic language which Križanić liked to call the Russian language. This language when used as a literary language (*lingua litteraria*) is also a kind of common Slavic language – koiné diálektos.

Thus there are two common Slavic dialects in Juraj Križanić's works: the language Juraj Križanić wrote in and the language he wrote about (Grammar). Old Church Slavonic is the language intended primarily for liturgical works and the Bible. On the other hand the language Križanić wrote in is suitable for other purposes. The former is normative whereas the latter is optional.

Križanić received inspiration and encouragement for his work on the common Slavic language from his native interdialect, through contacts with Rafael Levaković and Metodij Terlecki who were editors of rusified Glagolitic liturgical works and through his contact with Old Church Slavonic and Russian Slavonic language in Russia. Moreover his connections with the men of letters (Bohorič, Glavinić, Budinić, Komulović ...) might have influenced Križanić's work on the common Slavic language. Križanić considered himself as a disciple of Konstantin Cyril the Philosopher and with his Grammar he attempted to correct the time corrupted common Slavic language which was invented by Cyril and Methodius and then spread among the Slavs as a *lingua litteraria*. The fact that he wrote in a common Slavic language and fought for the unity of all Slavs also identifies Križanić as a follower of Cyril and Methodius. Koiné in language and koinonía in life!

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12. siječnja 1986.

Autor: Ivan Golub

Rkt. bogoslovni fakultet, Zagreb